

Реалізація переселенської політики щодо єврейського населення на прикладі Волині

У статті розглядаються причини розгортання і реалізація переселенської політики щодо єврейського населення Волині в 1920-ті рр.

В статье рассматриваются причины развертывания и реализация переселенческой политики в отношении еврейского населения Волыни в 1920-е гг.

The article discusses the reasons for the deployment and implementation of the resettlement policy for the Jewish population in Volyn in 1920.

Дослідження минулого краю неможливе без вивчення історії єврейського населення, як одного з найчисельніших, що зробило вагомий внесок у долю регіону й досі впливає на процеси його розвитку. У неоднозначний щодо його оцінок міжвоєнний період єврейська етнічність пережила усі випробування, що тоталітарна система приготувала для українського народу: голод, численні соціальні експерименти, терор.

У пропонованій статті зроблено спробу розкрити основні причини розгортання та реалізацію переселенської політики щодо єврейського населення Волині, з'ясувати відношення єврейської національної меншини регіону до цього процесу.

Згідно перепису населення 1926 р. у Волинській окрузі проживало 689136 чол., з них: 63 578 євреїв (9,2 % населення краю, 4,1 % всієї єврейської меншини України). За чисельністю єврейське населення округи було третім після українців (451 548) та поляків (94 434). На кожну тисячу населення припадало 92 євреї, а в цілому по республіці - 54 [1]. В основному єврейське населення було сконцентроване у містах та містечках. Так, у Житомирі євреї становили 39,1 % населення міста, Новоград-Волинському - 44 % [2]. Більшість єврейського населення у містах та містечках України складала дрібні торгівці-крамарі та ремісники-кустарі. Радянська влада, згортаючи політику НЕПу, ліквідує дрібного власника (сучасними термінами - середній клас) на догоду індустріалізації промисловості, сприяла розоренню євреїв, позбавленню стабільних джерел існування. Частково враховуючи

катастрофічне становище єврейства, влада вдається до соціального експерименту - переведення частини працездатних євреїв у сільське господарство. Звичайно, це був досить авантюрний крок, адже для єврейського населення землеробська праця - справа не традиційна.

Відзначимо, що серед причин розгортання єврейської сільськогосподарської колонізації М. Панчук і Б. Чирко правильно називають «тяжкий економічний стан єврейського населення, в першу чергу, містечкової бідноти, в зв'язку з штучним згортанням непу (занепад ремесел, обмеження дрібної торгівлі тощо)» [3]. А от Ф. Турченко вказує і на політичні цілі цього планованого експерименту, зазначаючи, що у районах колонізації, «у сільських районах більшовики прагнули одержати додаткову соціальну базу, бо у надійності і відданості комунізму українського селянства у них були великі сумніви» [4]. Отже, вся широкомасштабна кампанія по залученню єврейського населення до сільськогосподарської праці була політично вигідною для партійно - радянської системи управління. Тому, одним із напрямів соціальної політики радянської влади в галузі національних відносин стало заохочення єврейського населення до землеробської праці.

Офіційним початком реалізації державної переселенської програми стала постанова ВУЦВК від 29 липня 1924 р. «Про залучення єврейського населення до землеробської праці» [5].

Початок планового переселення євреїв на колонізаційні фонди припав на 1925 р.. Протягом перших двох років на Україні було зареєстровано близько 40 тис. єврейських сімей, що бажали перейти до землеробства [6]. За згодою Наркомзему та ЦКНМ у 1925 р. 3 тис. єврейських сімей повинні були переселитися на колфонди, щоб зайнятися землеробством. З Волинської губернії планувалося переселити 500 сімей до Херсонського округу Одеської губернії [7, арк. 41]. Із загальної кількості виділених на Волинь місць для переселення на Волинську округу та місто Житомир відводилось 250 [7, арк. 39]. Хоча в деяких документах зустрічаємо цифру 275 дворів [8].

Щоб збільшити кількість добровільних переселенців на землі колонізаційного фонду вживались різні заходи, насамперед агітаційна робота. Вона конкретизується у протоколах засідань районних та сільських комісій з переселення євреїв. Серед єврейського населення проводилась роз'яснювальна робота, під час якої акцентувалась увага на завдання та мету реєстрації. У Новоград-Волинському районі таку роботу серед членів профспілок проводив Кумир, а серед кустарів - Фірова [15, арк. 11]. Агітробота проводилась на єврейській

позапартійній конференції, на загальноміських партійних зборах [9, арк. 25]. Були й інші ситуації, коли деякі Райземвідділи відносились до агітаційної роботи зовсім пасивно: не своєчасно повідомлялось єврейське населення про реєстрацію бажаючих переселитись на колективні фонди [9, арк. 57]. До того ж були й певні проблеми з реєстрацією єврейського населення. У документах зазначається, «що реєстрація не проводилась скрізь і недостатньо популяризувалася» [10]. З архівних матеріалів ми маємо відомості про квоту реєстрацію у Пулинському районі, у Житомирі [11, арк. 43,45]. До 26 грудня 1925 р. у Звягельському районі Волинської округи фактично не йшов процес реєстрації євреїв. Головною причиною цього стало те, що в 1924 р. така кампанія вже проводилась, але бажаючих перейти до землеробства не було переселено на відповідні території, внаслідок чого єврейське населення зневірилось в такій роботі. Окрім того, спостерігалось ще й недбайливе відношення єврейського населення до реєстрації [9, арк. 12].

У листопаді 1925 р. у Волинській окрузі було утворено Окружну комісію для проведення реєстрації населення, що бажає перейти до хліборобства. Комісія була утворена у такому складі: Кесельман - голова (Бюро Нацмен), Клапішевський (ОЗУ - Окргземупрвління) й Алеганов - секретар (ОЗЕТ).

Для реалізації переселенської політики по відношенню єврейського населення до планів Окружної комісії увійшло відкриття реєстраційних пунктів. Розпочати свою роботу вони повинні були у грудні 1925 р., а саме: окрпункт Житомира - з грудня по 1 січня 1926 р., райпункти - з 5 по 25 грудня, а сількпункти - до 20 грудня. Відзначимо, що реєстрація в Житомирі почалась з 1 грудня 1925 р. Нам вдалося з'ясувати адресу, за якою всі бажаючі перейти до хліборобства реєструвалися - вул. Карла Маркса, 16, кімната № 20. Саме за цією адресою працювала Окружна комісія при окрвиконкомі. Районні комісії знаходились при райвиконкомах, у містах, де не було райвиконкому, реєстрація проводилась у сільських радах [11, арк. 8, 9,11].

Звернемо увагу на те, що у середині 20-х рр. ХХ ст. нібито ніяка форма майбутнього господарства колективам не нав'язувалась. Колективи передусім організовувались у переселенські товариства. Але архівні документи свідчать, що роз'яснювальна робота щодо переваги колективних форм господарювання все ж таки велась. Згодом переселення проводились виключно колективним порядком або шляхом організації колгоспів на місцях виходу, або доприселенням

до існуючих вже на місцях вселення колгоспів. Переселенці, що виїжджали групами або по одному повинні були попередити про їхній обов'язковий вступ до колгоспів на місцях вселення [12, арк. 20]. Таким, що характеризує ставлення переселенців до форм самоорганізації, на наш погляд, є протокол загальних зборів членів комуни «Молодий селянин» м. Троянова. На зборах виступив член комісії з переселення євреїв Дікер. У своєму виступі він акцентував увагу присутніх на формах організації євреїв для переселення, на перевагах колективу над комуною. Його виступ був настільки переконливим, що члени комуни прийняли рішення переорганізувати її в колектив. Із 12 присутніх цю ідею підтримало 11 членів колективу, поставивши у кінці протоколу свій підпис [11, арк. 50].

Станом на 18 липня 1925 р. по Житомирській окрузі кількість сімей бажаючих переселитися становила 279 (1 642 осіб). За соціальним станом члени переселенських колективів розподілялися наступним чином: 87 робітників та службовців, 76 кустарів, 53 землероби, 33 торговці, 30 осіб інших спеціальностей. До того ж, 890 з них були чоловіки, а 752 - жінки [11, арк. 18].

У циркулярному листі, що надійшов до Волинського Окружного бюро національних меншин від ЦКНМ 28 грудня 1925 р., пропонувалося при комплектації колективів для переселення нормальним колективом у кількісному відношенні вважати від 7 до 20 сімей. До того ж сім'ї повинні складатись не менше як з 5-ти чоловік, де є 3 працездатні особи [8, арк. 91; 11, арк. 13]. Земля на колфондах відводилась не подушно, а на двір. На кожне переселенське господарство із державного бюджету було виділено по 137 крб. кредиту [12].

У 1925 р. у Херсонській окрузі зараховано землі за 285 родинами з Волині, а 75 - отримали відмову Херсонського окружного земельного відділу, оскільки представляли собою зведені сім'ї (так легше було внести 300 крб. матеріального забезпечення). До речі, саме у Херсонській окрузі було утворено перший єврейський національний район - Сейдеминухський. У 1926 р. НКЗС відкрив наряди для переселення єврейського населення з Волинської округи на 213 родин: до Криворіжжя - на 155 дворів, до Запорізької округи - на 30, Херсонської - 28. За нашими підрахунками 26 родин відмовились від переселення [10, арк. 6]. Близько 600 родин, в тому числі й з Волинської округи, закріпивши за собою землю на колфондах на півдні України у 1926 р. не прибули для польових робіт ні врсени, ні навесні 1927 р. [10, арк. 57]. Таке відношення єврейського населення

до переселенської політики спонукає до роздумів відносно їх добровільності та позитивних результатів. Скоріш за все, ці сім'ї не мали великого бажання переселятися, а зареєструвались або під впливом активної агітації, або ж під тиском, задля виконання нарядів, що надсилались згори.

Землевлаштування єврейського населення Волині, як і в цілому України, було не до кінця продуманою акцією. Свідченням цього є ряд проблемних ситуацій різного плану. Серед архівних матеріалів є документи, в яких містяться відомості про деякі непорозуміння між єврейським та українським населенням з приводу земельних наділів у Софіївському та Божедарівському районах на Криворіжжі [10, арк. 38]. Виникали казусні ситуації з самим переїздом на південь України. Для прикладу наведемо сім'ю Волька Шмулевича Ситняковського з Житомира. Із п'яти осіб, які входили до складу сім'ї, виїхало до селища Шолом-Алейхема Калініндорфського єврейського національного району тільки троє. Двоє синів - 14 та 16-ти років залишились у Києві до закінчення занять у трудовій школі. Фактично юнаки були представлені самі собі: вони вештались Києвом, не маючи коштів, щоб виїхати до своїх батьків. ОЗЕТ зайнявся відправленням цих хлопчиків до батьків у Калініндорфський район [10, арк. 58].

Про хід переселенської кампанії, передусім про її позивні боки, висвітлювалось в місцевій пресі, зокрема газеті «Радянська Волинь». Не дивлячись на це, євреїв, бажаючих перейти до землеробської праці на колфондах, наприкінці 20-х - на початку 30-х рр. XX ст. реєструвалось набагато менше. Свідченням цього є звіти сільських рад, де чітко вказувалось: «бажаючих переселитися - немає» [13].

Отже, переселенська кампанія серед єврейського населення Волині - Житомирщини на Південь України великого розмаху не набула. Причини цього полягають, по-перше, у кампанії по об'єднанню індивідуальних землеробських господарств у колгоспи. Більшість єврейських селян поставились до цього досить критично. Як стверджує Я. Хонігсман «єврейське землеробство почало занепадати» [14]. По-друге, переселенська кампанія не до кінця була продуманою, а метою її, як і політики коренізації, було загравання аби налаштувати національні меншини, в тому числі і єврейське населення, до співпраці з радянськими державними органами у побудові соціалістичного майбутнього. Адже фактично всі заходи по відношенню до етнічних груп України починають згортатися наприкінці 20-х - на початку 30-х рр. XX ст., коли тоталітарний режим в СРСР відчув незворотність

своєї влади. Євреї, як і все населення республіки, попали в лещата репресивної машини, стали жертвами суцільної колективізації, Голодомору 1932-1933 рр., політичних репресій. На тлі цих процесів зникають, затушовуються навіть окремі позитивні моменти щодо єврейської колонізації на південні землі України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Натикач П. Політика «коренізації» на Волині / П. Натикач // Волинь - Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. - Житомир, 2000. - С. 77.
2. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття) / Б.В. Чирко. - К., 1995.-С. 177.
3. Національні меншини в Україні. 1920-1930-ті роки. Іст.-картогр. атлас / упор.: М.і. Панчук та ін. - К., 1996. - С. 40-41.
4. Турченко Ф.Г. Володимир Жаботинський і питання єврейської сільськогосподарської колонізації на півдні України / Ф.Г. Турченко // Міжнаціональні відносини на півдні України: історія та сучасність. - Запоріжжя, 1993. - С. 245-249.
5. Орлянський В.С. Реалізація політики коренізації по відношенню до єврейського населення Півдня України : автореф. дис.... докт. істор. Наук / В. С. Орлянський. - Дніпропетровськ, 2002. - С. 25.
6. Національні меншини України у ХХ столітті: Політико-правовий аспект. - К., 2000. - С. 41-42.; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 413, оп. 1, спр. 249, арк. 53.
7. Державний архів Житомирської області (далі - ДАЖО), ф. р.—153, оп. 5, спр. 35, арк. 41.
8. Там само, ф. р.—126, оп. 1, спр. 72, арк. 8.
9. Там само, ф. р.-326, оп. 1, спр. 247, арк. 11.
10. Там само, ф. р.—126, оп. 1, спр. 157, арк. 7; ДАЖО, ф. р-326, оп. 1, спр. 282, арк. 4.
11. Там само, ф. р.-326, оп. 1, спр. 245, арк. 43, 45.
12. Кантор Я. Єврейське хліборобство на Україні / Я. Кантор // Більшовик України.-1928.-№ 11.-С.41.
13. ДАЖО, ф. 1024, оп.1, спр.197, арк. 28, 30, 34, 39.
14. Хонігсман Я.С. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні / Я.С. Хонігсман // Український історичний журнал. - 1994.-№ 2-3.-С. 72.